

Тижорий Ёзишмаларнинг Модал Ва Синтактик Хусусиятлари

Саодат Маннонова Артиковна¹

Аннотация: Мазкур мақолада расмий ёки хизмат юзасидан бўладиган тижорий ёзишмаларнинг модал ва синтактик хусусиятлари муҳокама қилинади. Мақолада, шунингдек, тижорий ёзишмани тайёрлашда алоҳида эътибор матнли материални ташкиллаштиришга, хатнинг ўзига хос расмини яратишга ҳамда композицион схемани тузишда матнни абзацларга бўлишга алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлган ҳолатлар ҳам тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: тижорий ёзишмалар, модал хусусият, синтактик хусусият, стилистик хусусият, модал феъллар, грамматик шакллар.

Тижорий ёзишмани тайёрлашда алоҳида эътибор матнли материални ташкиллаштиришга, хатнинг ўзига хос расмини яратишга қаратилган, шунинг учун композицион схемани тузишда матнни абзацларга бўлиш муҳим рол ўйнайди. Бу ерда, шунингдек, уни классик моделдан ажратиб турадиган ўзига хос хусусиятлар мавжуд бўлиб, унда дастлаб унинг мавзуси шакллантирилади, кейин унинг очилиши бўлади ва абзац охирида айтилганларга якуний хулоса чиқарилади. Тижорий ёзишмадаги абзацлар автоном бирликлар эмас, яъни, улар, ҳам расмий бирикмалар, ҳам маънога эга мантикий баённинг уйғун занжирида бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Қуйидаги занжирлар кенг қўлланилади:

In order to..., even if you..., contrary to what..., in addition..., in the latter case... Ушбу функцияни такрорлашлар ҳам муваффақиятли бажаради:

“In reply to your letter of 10 March we send you herewith our latest catalogue. The catalogue features the complete range of our current lines.” (Буюк Британия, Computer Data Corp.)

Абзац ҳам шунингдек бутун гапнинг бир қисми бўлиши мумкин, лекин ушбу ҳолатда, тижорий ёзишмани тузишдаги амалиётда бундай абзацлар нуқталар билан эмас, балки вергул ёки нуқта-вергул билан ажратилади.

“In this case, allow us to introduce ourselves:

our suppliers are selected for the quality of their manufacture;

our daily contacts with manufacturers guarantee that your specific needs are dealt with rapidly;

our after-sales service is in a position to act at short notice.

In addition, our New York office is organized so as to locate and supply quickly the goods.” (АҚШ, Intercomp Company)

Тижорий ёзишмада, ўзлаштирама гап устун бўлган шартнома матнларидан фарқли ўларок, ўзлаштирама шахсий гап устунлик қилади. Грамматик восита сифатида биринчи шахс нутки - бу "фаоллаштирувчи" деб аташ мумкин бўлган маълум услублар қаторини яратиш учун ўзига хос услубдир. Унинг вазифаси ўқувчиларнинг эътиборини оширишдир. "Фаоллаштириш" воситаларига шунингдек, унчалик расмийлашмаган бир вазифали тижорий ёзишмаларда (табрик хатлар, ҳамдардлик хатлари, миннатдорчилик хати ва бошқалар) кенг тарқалган муаллифлик баҳолари ҳам дахлдордир.

“I am delighted to hear of your new appointment to the Board...” (Франция, Airbus Industrie)

“I was grieved to hear of the death of your colleague...” (Буюк Британия шахсий-хизмат хати)

“I had the pleasure of meeting you...” (АҚШ, шахсий-хизмат хати)

Узатилаётган мазмунга бўлган муносабат, **сифат** каби баҳолаш воситасида ифодаланиши мумкин.

Масалан: Important, desirable, regular, reasonable, irrelevant, main, great.

“We want to express the hope that our business relationship will continue to develop in the same pleasant and trusting manner.” (Буюк Британия, Barclays Bank PLC)

Ушбу функцияда, орттирма даражада сифатдан фойдаланиш ҳолатлари жуда кам учрайди. Одатда нейтрал ва вазмин ижобий оҳанг ишлатилади. Таъкидлаш жоизки, тижорий ёзишмада мантикий урғу (акцентуация) белгилари бўлиб хизмат қиладиган ва асосан хат бошида ишлатиладиган клишелар мавжуд.

Масалан: It is hoped, it should be pointed out, it should be made clear, it might be useful, it is gratifying to note, as for.

¹ ЎзДЖТУ

Бизнинг таҳлиллар шуни кўрсатдики, баҳолаш воситалари, шахсий баҳолаш воситаларини қўллашга нисбатан паст бўлишига қарамай, тижорий ёзишмаларнинг барча турларида мавжуд.

Агар шартнома матнининг экспрессивлиги сўзлардан фойдаланишнинг аниқлиги, мантикийлиги, тақдим этишнинг максимал аниқлиги ("интеллектуал экспрессивлик" деб аталадиган) билан намоён бўлса, у ҳолда расмий хатларининг экспрессивлиги сўзлашув адабий услубида учрайдиган тилнинг баъзи элементлари матнига кириб боришда намоён бўлади. Бунга адресатнинг ўзи тўғрисида энг мақбул таассуротни яратиш зарурати билан боғлиқ бўлган субектив-баҳоловчи аҳамиятли сифатлар киради. Тижорий ёзишмалар, шунингдек, баъзи феълларнинг сўзлашув хусусиятига эга иборалар билан ишлатилиши янада ёркинроқ тус олади.

Масалан: To face up, to build up, to bring about, to speed up, to come off, to open up.

"In order to meet this demand we are bringing out "WEARTEX", a new line of cotton fabrics which combine resistance to wear with general flexibility." (Индия, Widelinks Inc.)

Оғзаки-нутқий элементнинг тижорий ёзишмаларга кириб бориши қуйидагилар ёрдамида тасдиқланади:

1. сўзлашув ифодалари ва иборалари: Of course, to be likely, somewhat, to be happy, to be sorry.

"We will be happy to supply any additional information you may require about materials and prices." (Буюк Британия, Nimrod Publications)

2. фразеологик бирлик: To put in hand, on the other hand.

"We would advise you, therefore, to let us put in hand order by the end of the month." (АҚШ, IntercompCompany)

3. содда гапнинг синтактик тузилиши. Катта синтактик тузилмалар фониди оддий жумланинг ишлатилиши матнга контраст элементини киритади, натижада оддий жумлалар тузилиши стилистик тарзда белгиланади. Оддий жумланинг таъкидланиши ва қутилмаганлиги мавжуд нормаларни бузишга хизмат қилмайди, аксинча, хатнинг қўшимча урғу беришга муҳтож бўлган қисмларини таъкидлаш учун ҳаққоний ҳисобланишига асос бўлади: "As for our prices quoted c.i.f. Dublin, you will agree that they are considerably lower than those of manufacturers of similar batteries, both here in Japan and elsewhere. The quality of our products remains the same." (Япония, Itochu)

Оддий жумлаларнинг тузилиши, ҳам кириш қисми учун ҳам умумлаштириш учун ишлатилади:

"Dear Sirs,

We are pleased to have your enquiry...

We look forward to your reply. " (Канада, IATA)

Шуни таъкидлаш жоизки, ҳаддан ташқари лўндалик тижорий ёзишмани тушунишга ҳалақит бериши мумкин, қўшимча саволлар, тушунтиришлар ва аниқликлар талаб қилинишига олиб келади ёки шунчаки қўпол кўринади. Шу муносабат билан, тижорий ёзишмада оддий жумлалар алмашинуви мавжуд, боғловчили қўшма гап (боғловчисиз ва боғловчи сўзлар билан) "and" ва "but", боғловчили эргашган қўшма гап "so", "yet".

"You have not sent the invoice, we have to ask you..." (Италия, Lamberti)

"We acknowledge receipt of your samples and we are particularly interested in your model " (Буюк Британия, Air Charter Service)

"As our customers are pressing us for a quotation, we hope you will be able to make us an offer within a fortnight from today's date." (Буюк Британия, Air Charter Service)

Салбий муаллифлик баҳоси ҳам, тижорий ёзишмаларда унинг ифода этилиш воситасининг хилма-хиллиги нуқтаи назаридан қизиқиш уйғотилади.

Ушбу воситалар орасида қуйидагиларни таъкидлаш мумкин:

1. феъллар - to question, to regret, to doubt, to be sorry, to deplore.

"I am sorry to inform you that two of the cases covered by the above certificate arrived in Madrid damaged due to bad handling " (Испания, Fomatic)

2. сифатлар - bad, questionable, harmful, unpleasant, etc.

3. равишлар- unfortunately, unlikely, etc.

"Unfortunately, reorganization of your plant forces us to discontinue distribution of this product line." (АҚШ, Burdick Inc.)

4. кесимнинг салбий шакли. Шубҳасиз, Л.Л. Нелюбиннинг "салбий шаклланган синтактик тузилмалар мураккаб синтактик бирликларнинг декларатив ёки ундовчи хусусиятига мос келмайди"² деб таъкидлаган тезислари, бизнес матнига нисбатан жуда тортишувларга сабаб бўлиши мумкин. Рад этиш, экспрессивликдан маҳрум бўлмаган, масалан, литота билан. Тижорий ёзишмаларда литота жиддийлик ва эҳтиёткорлик тўғрисида хабар беради:

"After studying your prices and your liberal terms to the trade, it is not difficult to follow your advice and to contact MODAZ, whom you mention as the exclusive distributor." (Буюк Британия, Computer Data Corp.)

Тижорий ёзишмаларга хос бўлган асосий стилистик хусусият сифатида биз имкониятлар тоифаси кўринишидаги матннинг модаллик тоифасини (мажбуриятлар тоифаси устунлик қиладиган контракт матнларидан фарқли ўлароқ) ўзига хос амалга оширилишини эслатиб ўтамиз. Тижорий ёзишмада модал феъллардан фойдаланадиган жумлалар нисбати жуда катта "may", "might", "would". "May" феъли билан ҳар қандай ҳаракатни бажариш ёки бажармаслик эҳтимоли аксарият ҳолларда матнда кўрсатилган ҳолатларга боғлиқ (шарт эргаш гап, тўсиқсиз эргаш гап, ўтказма ва қатор қўшимча шартлар билан боғлиқ). "Our annual requirements for metal fittings are considerable, and we may be able to place substantial orders with you if your prices are competitive and your delivery prompt."

Тижорий ёзишмадаги "may" феълидан тахминни ёки ҳатто маълум даражада, етарлича катта ишончни ифодалаш учун фойдаланилади:

"We will be happy to supply any additional information you may require about materials and prices." (Индия, WidelinksInc.)

"Might" феълидан тахминларни ифодалаш учун ҳам кенг фойдаланилади масалан "We took the initiative of passing your catalogue to Borger Bros., who might be interested" (Буюк Британия, Barclays Bank PLC)

Шуниси қизиқки, баъзи ҳолатларда "may" маъноси мажбурият маъносига яқинлашади³. Бундан ташқари, жумлада лексик воситалар мавжуд бўлиб, улар "may" билан биргаликда бундай маънони амалга ошириш учун маълум бир контекстни яратиши мумкин. Масалан: "Extra coil tubing may be delivered only at wooden and metal drums, covered by wood outside." Ушбу мисолдаги "only" сўзи лексик кўрсаткичдир, шунинг учун ибора қатъийлик, чекловчи хусусиятига эга. Маъносига зарар етказмасдан "may" модал феълини "to be to" ёки "shall" билан алмаштирилиши мумкин.

Тижорий ёзишмаларда кўп функцияли "would" феълидан фойдаланишнинг баъзи ҳолатлари эътиборга лойиқдир. Ушбу феъл кўпинча ният, хоҳиш, умид, бирор нарсага тайёрлигини билдирадиган модал феъл сифатида ишлатилади. "If the Cookhand 2000 unit meets our high expectations we would hope to place a further order with you in the nearest future." (Канада, IATA).

"Would" феъли одатда бир нечта жумлаларни ташкил этади, улар одатда жумла бошида келади ёки охириги жумла ичига жойлашадилар: "Would you please...", "We would appreciate...", "We would be grateful...", ва ҳоказо.

"We would be grateful for your preliminary comments as soon as possible." (Буюк Британия, Corporate Finance)

Шуни таъкидлаш керакки, такрорий ва параллел конструкциялар, тилларни отрикча кўрсаткичи бўлиб, тижорий ёзишмаларга хос эмас. Улардан фойдаланиш ҳолатлари жуда кам учрайди:

"If you are aware of the quality of our service, consult our new catalogue now, you will find that our range of products has increased. If you are already aware of Sabrel, one or more of our products will almost certainly interest you." (АҚШ, Sabrel)

Ифодалаш тижорий ёзишмаларда кенг тарқалиб, маҳсулот, келгуси битим ва ҳоказолар тўғрисида тўлиқ маълумот беришга имкон беради. "Enclosed with this letter you will find samples in varying colors, a copy of our brochure setting out all details of possible applications of the fabric, a current price-list quoting terms for overseas delivery." (Индия, Widelinks Inc.)

Тижорий ёзишмаларда ўрнатилган конструкциялар (ёки О.В. Александрова ва С.П. Тер-Минасова терминологияси кўра "киритишлар"⁴ асосан қўшимча маълумотлардан фойдаланилади. Хатлар-нинг ижобий оҳангини сақлаб қолиш учун, улар кўпинча хабарга ёки маълумотни етказишга бўлган адресатнинг эҳтимолий реакциясини олдиндан билиш, адресат талаб қилиши мумкин бўлган тижорий ёзишмаининг матни билан киритилади.

"I regret that (although I have checked very thoroughly) I can find no trace of your payment." (Буюк Британия, Aerospace International)

² Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – Б. 113.

³ Азнаурьян Б.Э. Когнитивно-прагматические особенности делового дискурса (на материале документооборота табачной промышленности). Автореф. дис.... канд. филол. наук. – Краснодар, 2005.б-147

⁴ Александрова О.В. «Проблемы экспрессивного синтаксиса». -М., 1984.,- С. ... Тер-Минасовой С.Г. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1988. -С. 118-126

Шундай қилиб, тижорий ёзишмаларда, шунингдек шартномалар матнларида грамматик шакллар, конструкция ва стилистик услублардан фойдаланишнинг муайян нормалари ишлаб чиқилади. Турли хил конструкциялар ва шаклларни танлаш, матннинг баъзи элементларининг ишлаш хусусиятларининг ўзгариши тилшунослик ва экстралингвистик омиллар ўртасидаги яқин алоқани кўрсатади.

Тижорий ёзишмалар матнида умумий хусусиятлар қайд этилган бўлсада, улар 2.1. жадвалда кўрсатилганидек, сезиларли ўзгарувчанлик билан ажралиб туради:

2.1. жадвал Тижорий ёзишмалар матнининг бир хиллигини баҳолаш

	Терминлар (лексик белгилар)	Модал Белгилар	синтаксик белгилар
Буюк Британия	89,7	174,3	214,4
АҚШ	88,8	66,3	83,9
Ҳамдўстлик мамлакатлари	67,4	217,9	145,3
Ноаутентик давлатлар (ноинглиз давлатлар) бўлмаган	75,6	146,5	—

Бундан кўриниб турибдики, таҳлилдаги тижорий ёзишмаларнинг матнлари 33 дан юқори бўлган ўзгарувчанлик коэффициенти билан тавсифланади, бу ўта юқори хилма хилликдан дарак беради, ва бир хил бўлмаган йиғинди сифатида намоён бўлади.

Ушбу мамлакатлар гуруҳларида тузилган тижорий ёзишмалар матнларидаги таркибий тафовутларнинг аҳамиятини баҳолашда А.Салай ҳисоб-китоб индекси ҳам қўлланилган.

Ушбу индексдан фойдаланган ҳолда таркибий кўрсаткичларни жуфт равишда таққослаб, ўрганилган тил белгиларидан фойдаланишда энг катта таркибий фарқлар АҚШ ва ҳамдўстлик мамлакатларидан келган хатлар орасида (15,4%), энг кичик - Буюк Британия ва АҚШдан келган хатлар орасида (6,2%) қайд этилган. Ҳамдўстлик мамлакатларида тузилган шартномалар каби хатлар, Буюк Британия ва АҚШ стандартларидан (12,0% ва 15,4%) узоқ бўлиб, улар Британия ёки Америка стандартларига қатъий йўналтирилмаганлиги ҳақидаги хулосани тасдиқлайди. Буюк Британиянинг ва ноаутентик мамлакатлар хатлар орасидаги фарқ унчалик катта эмас (9,9%).

2.1.жадвал шунингдек ўрганилган параметрларга мувофиқ турли мамлакатлардан келган коммуникантлар томонидан тузилган тижорий ёзишмалар ўртасидаги фарқни акс эттиради. Таъкидлаш жоизки, инглиз тилида сўзлашувчи давлатлар ва инглиз тилида сўзлашмайдиган давлатлар ўртасида атамалардан фойдаланиш частотаси борасида сезиларли тафовут мавжуд: инглиз тилида сўзлашмайдиган давлатлар учун тижорий ёзишмаидаги матнда атамалардан фойдаланиш частотаси инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатларга қараганда деярли икки баробар юқори. Шуниси эътиборга лойиқки, биз таҳлил қилаётган бизнес-тижорий ёзишмаларда Буюк Британия давлатлари тижорий ёзишмалар матнидаги модал иборалар частотаси бизнинг таҳлилимиздаги бошқа мамлакатлар гуруҳларининг тижорий ёзишмалар матнидаги частотаси билан таққослаганда анча паст. Бизнинг фикримизча, бир томондан олинган натижалар, кенг тарқалган фикрлар қарамай, Буюк Британия давлатлари тижорий ёзишмалар на Британия стандартига, на Америка стандартига аниқ йўналтирилмаган бўлиб, ўзида маргинал ҳодисани намоён қилади, шу билан бирга деярли барча ҳисоб-китоб параметрлари бўйича, инглиз тилида сўзлашмайдиган мамлакатларда тузилган тижорий ёзишмалардан кескин фарқ қилади.

Бу ҳолат, бир томондан, эҳтимол Америка бизнес ёзишмаларини қайта ишлаш бўйича Америка стандартининг тобора ортиб бораётган таъсири билан изоҳланиши мумкин, бошқа томондан, Британия стандартига биноан тижорат хатларини тўлдиришнинг узоқ вақтдан бери мавжуд бўлган амалиёти ва Буюк Британия давлатлари миллий тилларининг таъсири билан изоҳланиши мумкин.

2.2. жадвал Таклифларнинг умумий сонидagi ҳисоб-китоб параметрларидан фойдаланишнинг таркиби (сонлар ҳар 100та таклифга)

Мамлакатлар	Терминлар (лексик белгилар)	Модал белгилар	Синтаксик ва стилистик белгилар
Буюк Британия	76,7	14,8	7,0
АҚШ	98,3	20,7	6,9
Ҳамдўстлик мамлакатлари	96,0	2,0	6,0
Ноаутентик давлатлар (ноинглиз давлатлар)	171,2	11,6	9,3
В целом	115,5	13,1	4,7

Ушбу жадвалга асосланиб, иборали лексика тижорий ёзишмаларнинг асосини ташкил этади деб тахмин қилиш мумкин, гарчи 2.2. жадвалдан кўриниб турибдики, иборали лексиканинг турли мамлакатларда тижорий ёзишмалар матнларидаги улуши ҳар хил.

Шуниси эътиборлики, инглиз тилида сўзлашмайдиган мамлакатларда ёзилган хатлар инглиз тилида сўзлашадиган мамлакатлардаги тижорий ёзишмаларга қараганда атамалар ва синтактик усуллардан фойдаланиш частотасига нисбатан анча юқори (3-жадвалга қаранг). Кўриниб турибдики, бу бир томондан фирмаларнинг таржимонлари кўпинча ўтган йилларнинг амалий воситаларидан фойдаланадилар. Улар тижорий ёзишмаларни расмийлаштиришда эскирган стандартдан фойдаланганлиги аниқланган. Бу эса хатда фақат далилий маълумотлар ва кўп сонли клишеларнинг мавжудлигини таъминлайди. Бу эса замонавийроқ қўлланмаларда салбий ҳисобланади. Иборалар мутахассислар ўртасида маълум бир махсус соҳада алоқа қилишга йўналтирилган юқори ихтисослашган, аниқ маълумотни имкон қадар аниқ тарзда узатишга қодир бўлган бирликлар бўлиб, бошқа мутахассиснинг хатни ўқишини осонлаштиради ва нотўғри талқин қилишнинг ҳар қандай имкониятини истисно қилади. Инглиз тилида сўзлашмайдиган мамлакатларда тижорий ёзишмалар матнларида синтактик стилистик усуллардан фойдаланишнинг юқори частотаси амалда яратилган ва олдинроқ чиқарилган ўқув қўлланмалари томонидан тавсия этилган стандартга йўналтирилганлиги билан изоҳланади (бу хулосанинг устунлиги, бизнинг таҳлилимизда қайд этилган синтактик стилистик услублар - бу асосан модал феъллар билан инверсия, модал ифода билан эллипс ёки ритмлашган ифодалаш эканлиги билан изоҳланади. Бу усулларнинг барчаси ҳуқуқий ҳужжатлар учун ёки шартномалар учун кўпроқ характерлидир. Улар тижорий ёзишмаларга механик равишда ўтказилган.) Шубҳасиз, кўп сонли атамаларнинг мавжудлиги ва юқоридаги синтактик стилистик услублар тижорий ёзишмаларни тузувчиларга уларга ҳуқуқий ҳужжат ва кўпроқ ҳуқуқий куч шаклини беришга, алоқа қилишда асертив стратегияни амалга оширишга имкон беради.

Умуман олганда, намунавий материалларни таҳлил қилиш бизга қуйидаги хулосаларни чиқаришга имкон берди:

- тижорий ёзишмаида модаллик матни категорияси асосан "may" (27,8%), "might" (25,9%) ва "would" (46,3%) модал феъллари каби лексик-грамматик воситалар ёрдамида амалга оширилади. Модал маъноларнинг ичида "имконият" устунлик қилади;
- тижорий ёзишмаида лексик стилистик воситалардан (эпитет, метафора, эвфемизация) фойдаланиш ҳар қандай фикр ёки тафсилотларни ёритадиган рельефга қаратилган;
- тижорий ёзишмаининг матни бевосита шахсий тақдимот билан тавсифланади. Грамматик восита сифатида биринчи шахс нутқи - бу қабул қилувчининг эътиборини жалб қилиш функциясини бажарадиган фаоллаштириш усули;
- тижорий ёзишмаларда содда, боғловчили қўшма гап ва боғловчили эргаш гап алмашинуви мавжуд бўлиб, оддий таклифнинг тузилиши уни қўллаш қўтилмаганлиги асосида стилистик тарзда белгиланади;
- экспрессив воситалар (оғзаки адабий тил элементлари) тижорий ёзишмаи матнининг стилистик дизайнида маълум бир ўринни эгаллайди, адресатга таъсир кўрсатадиган ёрдамчи воситалар ва хатнинг лингвистик расмийлаштиришни демократлаштириш воситаси сифатида ишлатилади;
- тижорий ёзишмаларда ишлатиладиган синтактик режанинг стилистик усуллари мазмунни аниқроқ изоҳлашга қаратилган. Улар орасида энг кенг тарқалгани литота, инверсия, ифодалаш ва кўшимча, ёки мукаддима;
- тижорий ёзишманинг матни шартнома матнига қараганда кўпроқ ўзгаришга мойил.

Шундай қилиб, ҳар хил тижорий ёзишмаларда, адресантнинг топшириғига, хат мавзусига қараб, хатнинг лексик таркибида ўзгаришлар кузатилади; коммуникантларнинг индивидуал хусусиятлари ҳам ўз ифодасини топади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Азнаурьян Б.Э. Когнитивно-прагматические особенности делового дискурса (на материале документооборота табачной промышленности). Автореф. дис.... канд. филол. наук. – Краснодар, 2005.б-147
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – Б. 113.
3. Александрова О.В. «Проблемы экспрессивного синтаксиса». -М., 1984.,- С. ... Тер-Минасовой С.Г. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1988. -С. 118-126